

Inhoud

PROLOOG 9

1 RIDDERS (1741-1772) 19

De ridderschap – Groots en meeslepend – Keuzes
– Toelating – Vijanden – Admissie

2 HET PODIUM (1772-1776) 49

Maidenspeech – Leertijd – Arcana imperii – Grote
woorden – Joan Derks voorland?

3 VRIJHEID EN SLAVERNIJ (1777-1778) 79

‘...het Paard van Troje’ – Twee soorten recht – ‘Vrijheid’
– De drostendiensten – Volksverleider

4 SCHREEUWEND ONRECHT (1779-1782) III

Brandstof – Enquête in Twente – Verontwaardiging
– Amerika – Oorlog – ‘Verdedig U, prins!’ – ‘Vivat
Capellen!’

5	ACTIEVE BURGERS (1783-1784)	153
	In het huis van de Batavieren – ‘Een perfecte anarchie’	
	– De eerste doden – ‘Men kan ook te veel hervormen’	
	– Een nieuwe episode – Van het podium geplukt	
	EPILOOG	193
	DANK	197
	BRONNEN EN LITERATUUR	199
	ILLUSTRATIEVERANTWOORDING	203
	NOTEN	205
	REGISTER	217

Patriotten met elkaar aan tafel in de Amsterdamse Doelen. Deze maaltijd is van een paar jaar na het maal in 1683, maar de sculpturen van suikerwerk waren hetzelfde.

Proloog

Zeventig mannen aan een lange tafel staan op uit hun stoel. Ze heffen het glas, ze schallen ‘Vivat’ en roepen jouw familienaam. Hoe reageer je op zo’n gebaar? Leg je een voorname glazigheid in je blik, of zoek je die paar individuen met wie je heel vertrouwd bent? Toen Joan Derk van der Capellen tot den Pol op 26 april 1783 zijn reactie bepaalde,¹ deed hij waarschijnlijk allebei. Hij wist hoeveel hij aan een paar aanwezigen te danken had, maar hij was ook diep doordrongen van zijn eigen importantie. Niemand van alle aanwezigen had meer reden om hier aangestaard en toegejuicht te worden dan hij. Als baron had hij veel gewaagd, misschien wel meer dan de hier aanwezige burgers in staat waren te beseffen, maar ook als mens waren de afgelopen jaren hem niet in de koude kleren gaan zitten. Toch ging het hem inmiddels allang niet meer om persoonlijke genoegdoening. Nog niet zo lang geleden had hij aan een vriend geschreven: ‘Ik ben genoeg gewroken, nu ik zie dat zij verfoeid en ik goedgekeurd en toegejuicht word.’² Dat hij hier stram en dankbaar alle eer stond te incasseren was geheel in dienst van zijn grote ideaal: de bevrijding van het volk van Nederland. Hoewel het tirannieke stelsel van de

macht bij lange na niet was gebroken, had hij daar een veelbelovend begin mee gemaakt. Hij wist niet hoeveel tijd hem nog was gegeven, maar dat hij veel medestanders nodig had, stond vast. Hij hoopte vurig dat deze viering het begin was van iets groots.

Joan Derk was eenenveertig jaar oud en eregast op een banket in de Nieuwe Doelen aan de Amsterdamse Garnalenmarkt. Op zijn weg erheen had hij vlaggen zien wapperen, al de hele dag weerklonken saluutschoten vanaf het IJ. Heel progressief Amsterdam had zich voor dit gastmaal in zijn duurste rok gestoken en zijn mooiste pruik gepoederd. Het was de erkenning van het feit dat er iets bestond dat alle aanwezigen met elkaar verbond, ja dat iets van een beweging was ontstaan. Het was tevens de toekenning van een nationale heldenrol aan hem, een edelman uit de provincie. De formele aanleiding was dat hij onlangs, na een gedwongen afwezigheid van vier jaar, onder grote publieke druk als lid van de Staten van Overijssel weer in die vergadering was teruggekeerd. Maar eigenlijk was het feestmaal een oeuvreprijs en was zijn aanwezigheid in Amsterdam bedoeld als een groeispiong voor de prille beweging die zichzelf 'patriotten' noemde.

De fraaiste maaltijden werden opgediend. Weldra vulde de zaal zich met de geuren van gegaard vlees en een melange van kruidnagel, kaneel en andere specerijen. Bedienden liepen af en aan, schonken de dorstige regenten bij. Om Joan Derk heen werden Amsterdamse gespreksonderwerpen opgepakt waar die even tevoren bij de toost waren afgebroken. Viermaal werd afgeruimd

en opnieuw opgediend. Toen werd het tijd voor het hoogtepunt, een combinatie van moraal en zoetheid. Dit onderdeel bestond uit een vijftal 'stukken' en had, getuige de suikersculpturen van anderhalve meter hoog, het beste uit de keukenstaf naar boven gehaald.³ Zo bestond het eerste stuk, plechtig aangekondigd als 'De herstelde vrijheid der Republiek', uit een Griekse tempel waarvan het dak rustte op zeven zuilen. De zuilen, die de zeven gewesten symboliseerden, waren onderling verbonden met vruchtentressen waaraan een opgaande zon was bevestigd. Wie nog twijfelde over de betekenis, kon te rade bij het timpaan aan de voor- en achterkant van de tempel. Aan de ene kant stond *Fulgeo Omnibus aequae*, 'ik beschijn iedereen evenveel', en aan de andere kant *Templum Libertatis*, 'Tempel der Vrijheid'. Fraai natuurlijk hoe de grote waarden van die tijd, vrijheid en gelijkheid, in dit bouwwerk samenkwamen, al had Joan Derk juist in het Amsterdamse de afgelopen jaren vaak genoeg meegemaakt hoe die twee elkaar voor de voeten liepen. Eenduidiger was wat zich binnen in de vrijheidstempel afspeelde. Kinderen, van wie één het wapen van Van der Capellen op zijn rug droeg, raaptten documenten en oorkonden van de vloer en brachten die naar het altaar. Hij herkende zich er moeiteloos in: als kind van zijn vaderland had ook hij oude rechten aan de vergetelheid ontrukkt en daarmee het gewone volk gediend.

De sculpturen waren zoetheiden voor het oog, niet voor de tong. De bonte verflagen aan de buitenkant verhulden dat het suikerwerk was vermengd met was; ook werd de eetbaarheid niet verhoogd door toepassingen

met glas, blik en porselein. Het was de geest die met de nagerechten werd gespijzigd. Achttiende-eeuwers hielden van symbolen en gebruikten er niet graag te weinig. Daarom was buiten de tempel, op de trap naar de ingang, nog een tafereel zichtbaar. De in een hagelwitte jurk getooide Hollandse Maagd is gestruikeld omdat ze wordt belaagd door een gewapende krijgsman. Gelukkig wordt ze te hulp gesneld door een fiere gestalte die is omhangen met een leeuwenhuid, een kenmerk waardoor iedere aanwezige hem feilloos herkende als Batavier, van de stam der Batavieren, het onverslaanbare voorbeeld uit de Romeinse tijd dat volgens de Nederlandse mythologie de vrijheidsliefde heeft doorgegeven aan de Nederlanders. Om de weerloze maagd te beschermen heft hij met zijn linkerarm zijn schild, waarop de woorden *Majestas Populi* staan, 'de oppermacht van het volk'. Ondertussen helpt de Batavier haar met zijn vrije hand op de been voor een snel en veilig heenkomen in de tempel.

Het was niet het enige Latijn dat Joan Derk en de gasten kregen voorgeschoteld, noch de laatste maagd of leeuwenhuid. Een allegorie op Amerika kwam voorbij, met daarin centraal de gelijkenis tussen de recente vrijheidsstrijd van de Amerikanen tegen de Engelsen en die van de Nederlanders tegen de Spanjaarden van anderhalve eeuw geleden. Het was de gasten bekend hoezeer Joan Derk zich had ingespannen voor de erkenning van de Verenigde Staten als volwaardig lid van de internationale statengemeenschap. Een zoveelste blad aan zijn lauwerkroon. In dit defilé van symbolen wachtte hij op de huldiging van misschien wel zijn grootste en zeker

zijn meest dierbare wapenfeit, waarvan hij wist dat het aan bod zou komen omdat zijn beste vriend als ceremoniemeester zorgdroeg voor het programma.⁴ Dat was het moment dat het personeel een schouwspel uit Overijssel zou binnendragen. Het was immers in het verre Twente dat hij tegen de belichaming van uitpersing, machtshonger en morele degeneratie was aan gelopen. Niets had zijn bestaan als politicus zo sterk in het schijnsel van Goed tegen Kwaad gezet als de strijd tegen deze persoon. Pas bij het vijfde en laatste stuk was het zover. Het droeg de titel ‘De overwonnen dwingelandij’.

De aandacht werd direct getrokken door een forse gestalte die met molenwiekende armen achteroverviel. Het was een voorname man met een gravenhoed op het hoofd en een commandostaf in de hand. Hoewel hij zijn evenwicht heeft verloren probeert hij de boer die hem omver heeft geduwd en hem met zijn hooivork dreigt, toch nog een trap te verkopen. Het menu had hem voor het laatst bewaard, maar daar was hij dan, zijn grote vijand: de graaf Van Heiden Hompesch – ‘de trotse drost van Twente’, zoals Joan Derk hem geregeld in zijn brieven aan de hier aanwezigen had beschreven. Jarenlang had Joan Derk aan zijn zaak gewerkt en een dossier opgebouwd, voordat hij de graaf in de taaie Overijsselse besluitvorming had weten te vloeren. Het deed hem goed de man, zelfs als suikergoed, opnieuw onderuit te zien gaan. Aan de rand van de scène bevestigt een tweede boer het blazoen van Van der Capellen aan de tak van een eik. Al doende heeft hij onder zijn voeten een juk in stukken gebroken, het aloude symbool van onderdrukking.

Voor iemand die zijn brieven vaak afsloot met de opmerking ‘...in grote haast geschreven’, was het een lange avond. Voorlopig was die nog niet voorbij, want nu rees Jan Gabriël Tegelaar uit zijn zetel. Tegelaar, een goede vriend en geestverwant, noemde zichzelf eenvoudigweg ‘kruidenier’, maar in het patriotse Amsterdam vervulde hij tal van belangrijke functies. Vorige maand nog had hij een vaatje gezouten haring gestuurd naar de generaal van het Continentale Leger van Amerika, George Washington, en daarbij de groeten van Joan Derk van der Capellen gevoegd. Nu vroeg hij het woord. Met hier en daar een kwinkslag liet Tegelaar nog eens alle verdiensten van de baron de revue passeren. Daarna overhandigde hij hem een gouden plaquette, waarin bijna alle symbolen die tijdens het dessert waren gepasseerd nu op de beperkte diameter van zo’n tien centimeter waren samengebracht. De andere zijde werd ingenomen door een Latijnse tekst, die de historische aanleiding voor het feestmaal boekstaafde: ‘Toen de edele Ridder Joan Derk van der Capellen tot den Pol aan het Vaderland werd teruggegeven, en de Boeren in vrijheid zijn hersteld, volgens het besluit van de Staten van Overijssel van 1 november 1782.’ De rest van het gezelschap kreeg een gedenkpenning met dezelfde voorstelling en tekst, maar dan uitgevoerd in zilver.

Joan Derk kampte met een slechte gezondheid en de plichtplegingen vergden hun tol. Maar hij kon tevreden zijn, want de climax van de avond had recht gedaan aan wat hij de laatste jaren als zijn levenswerk was gaan zien. De afschaffing van de drostendiensten in Twente, een praktijk van schrijnend onrecht en machtsmisbruik, was

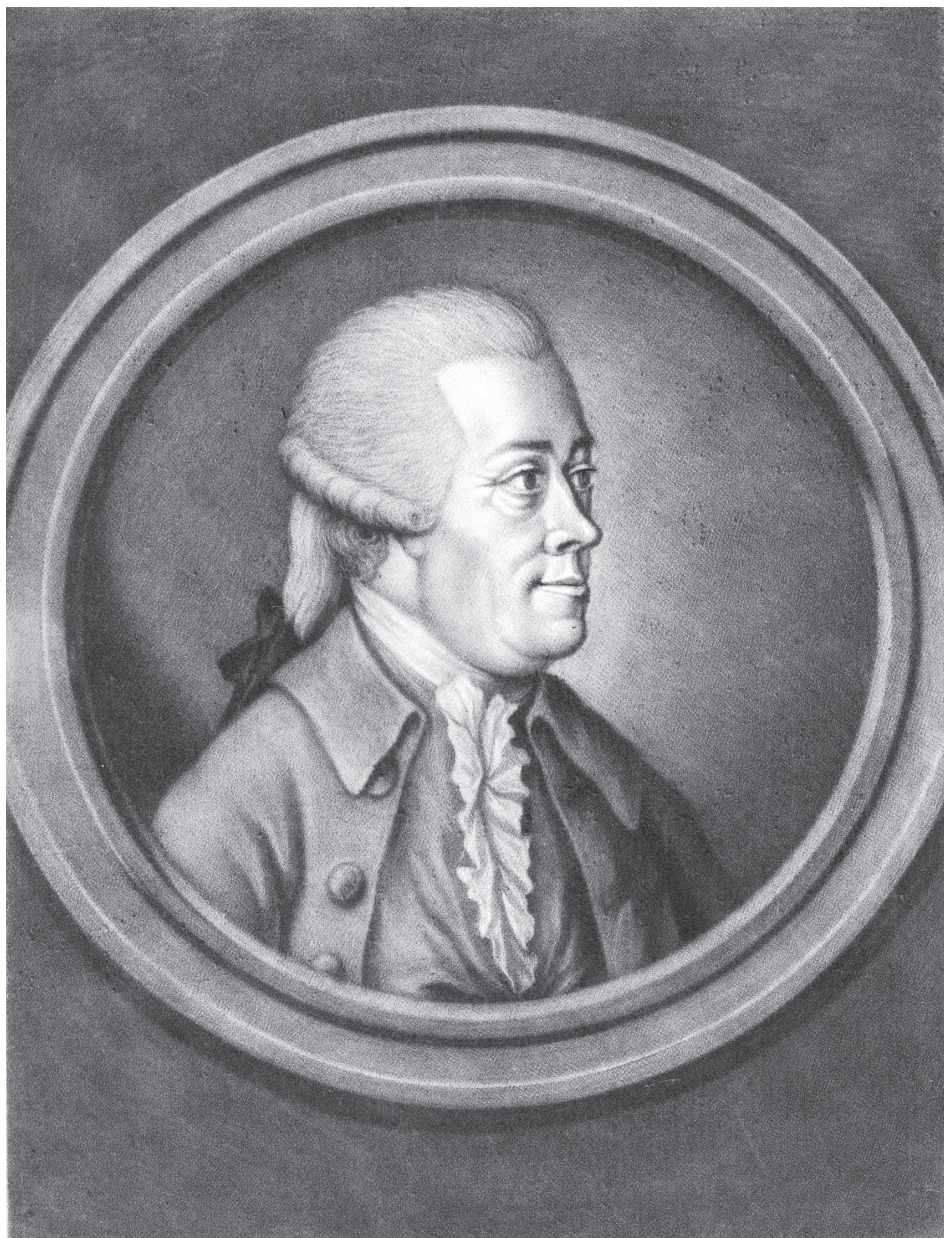
inderdaad onlosmakelijk verbonden geraakt met de nietigverklaring van zijn verbanning uit de Vergadering van Overijssel. Ook dat was een geval van schrijnend onrecht en machtsmisbruik, maar dan tegen hem als regent en politicus. Alleen door deze twee overwinningen publiek te maken, door ze als triomf van de publieke zaak toe te voegen aan de collectieve ervaring van de natie, was er kans dat dergelijk onrecht werd teruggedrongen. Nadat alle gasten hun medaille in ontvangst hadden genomen, volgde een ronde van heildronken.

Over een andere grote verdienste van Joan Derk werd gezwegen, omdat hij die strikt geheim hield. Anderhalf jaar terug was het anonieme pamflet *Aan het volk van Nederland* verschenen. Het boekje had Amsterdam en de rest van de Republiek op stelten gezet en feitelijk het startschot geleverd voor de vorming van de patriottenbeweging, die als doel had de gegoede burgerij behalve economische ook politieke macht te geven en de invloed van de stadhouder en de gezeten regentenkliek terug te dringen. François van der Kemp, de ceremoniemeester van de avond en zijn onvermoeibare helper, mocht als laatste een toast uitbrengen. Deze wat verformfaaide doopsgezinde predikant was een van de zeer weinigen die in het geheim waren ingewijd. Sterker: Van der Kemp had het pamflet laten drukken en had zorg gedragen voor de landelijke verspreiding ervan. Het geheim was dermate goed bewaard dat beide vrienden elkaar tijdens het toespraakje gevaarloos een veelbetekenende blik konden toewerpen. Daarna volgden nog enkele aan Joan Derk opgedragen rijmelarijen, met beschonken flair voorge-

dragen, en bracht een ensemble muziek ten gehore. Zo werd het toch nog behoorlijk laat. De wijn vloeide rijkelijk, maar hij deed het rustig aan. Behalve dat zijn broze gezondheid weinig alcohol verdroeg, wilde hij fris zijn wanneer hij over twee dagen de exercities van het Amsterdamse vrijkorps ging bezichtigen.⁵ Pas daarna kon hij terug naar Zwolle.⁶

Over het opmerkelijke leven van Joan Derk van der Capellen tot den Pol is al veel geschreven. Bijna altijd komt hij ter sprake als het onvermijdelijke beginpunt van de patriottenbeweging, waarna het relaas verder spoedt naar de provincies Utrecht en Holland. Inderdaad broeide er al langer onvrede op veel andere plekken in het land. Maar waarom was het deze baron uit Zwolle die de aanzet gaf? Hoe kon zijn invloed zo groot zijn? Dit boek probeert op deze vraag een antwoord te geven. Het aandeel van zijn provinciale achtergrond is hierin niet onbelangrijk. De Nederlandse Republiek bestond uit een lappendeken van verschillende regio's, waarin de welvaart, de economische situatie en de ontwikkelingsgraad van de bevolking sterk van elkaar verschilden. Het tekende de trend naar nationale eenwording die overal in Europa voelbaar werd, en de nieuwe gevoelens van universele rechtvaardigheid als gevolg van de Verlichting en de gebeurtenissen in Amerika, dat de misstanden in Twente zo'n grote zeggingskracht konden hebben aan een tafel in Amsterdam, en in de rest van de Republiek.

Portret van Joan Derk, waarschijnlijk gegraveerd door Johann Jacob Haid tussen 1751 en 1767.
Het laat de baron zien in eenvoudige kledij en met een eenvoudige pruik op.

I

Ridders (1741-1772)

De ridderschap

Het wapen van de ridderschap van Overijssel leek rechtstreeks uit een sprookjesboek te komen. Het toonde een ridder, klaar voor het toernooi. Zijn paard gehuld in een kleed dat reikte tot net boven de hoeven, de ridder zelf geheel in harnas en met weelderig bepluimde helm. Ook in de achttiende eeuw, toen de Overijsselse ridders al lang pruiken en gespschoenen droegen, was deze middeleeuwse figuur hun schutspatroon. Daarmee bracht hij de ouderdom en continuïteit van de ridderschap tot uitdrukking, al zag een oog dat was geoefend in de heraldiek veel meer. Die herkende direct de ‘weledelgeborene’, de edelman met een hart dat klopte voor verheven waarden als deugdzaamheid, bescheidenheid, dapperheid en zelfopoffering. Dat deze ridder in de ene hand een lans en in de andere een schild droeg met daarop de rode leeuw van Overijssel was niet uit praalzucht, maar uit een van zijn voorvaderen geërfde roeping om in de standensamenleving recht en orde te verdedigen en heerschappij uit te oefenen over land en mensen.¹ Van het college dat schuilging achter dit logo, de ridderschap,

moest Joan Derk lid worden wilde hij een loopbaan als staatsman beginnen. Weliswaar was hij edelman door geboorte, maar dat maakte hem niet automatisch lid van de Provinciale Staten, de regering van Overijssel. Pas als hij werd toegelaten tot het smaldeel van stemgerechtigde edelen in de regering, het College der Edelen, kortweg: de ridderschap, mocht hij deelnemen aan de vergadering en zich regent noemen.

Lang was het voor hem onduidelijk wat hij met zijn leven aan moest. Een edelman mocht geen werk verrichten met zijn handen, waardoor vrijwel alle beroepen afvielen. De carrièreperspectieven waren dus beperkt. Een enkeling trad toe tot de hofhouding van de prins van Oranje, zoals Joan Derks achterneef, Alexander Philip van der Capellen. Maar behalve een stevig budget was daarvoor ook een netwerk met Haagse contacten vereist. Veel edellieden verdienden de kost als ambtsjonker, bijvoorbeeld als drost of bestuurder van een bepaald gebied. Maar ook hiervoor waren contacten en een gevulde beurs noodzakelijk, want ambten waren kostbare investeringen. Aan zijn vader, een krap bij kas zittende legerkapitein, had Joan Derk wat dat betreft niets. Daarmee viel ook een toekomst als rentenier af. Een andere onder edellieden populaire loopbaan voerde je het leger binnen. Zulke jonkers kochten een compagnie of een regiment en klommen gestaag omhoog. Het was de weg die Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch, een andere achterneef, een blauwe maandag insloeg. Maar voor het militaire bedrijf was een robuust lichaam een allereerste voorwaarde. Voor iemand als Joan Derk, die zijn hele leven klaagde over zijn broze

gezondheid,² was een bestaan van exercities, veldtochten en bordeelbezoek geen optie. Wat dan wel?

Zelf noemde hij zich een 'laatbloeier', en daarin had hij gelijk. Wie kijkt naar wat hij vanaf het begin van zijn bloei heeft bewerkstelligd, kan daaraan toevoegen dat Joan Derk ook een snelbloeier was. Ging de vroege jonker van der Capellen stapvoets, de late jonker boorde zijn sporen in de flanken van zijn strijddros voor één aanhoudende galop. De paar jaren voorafgaand aan zijn opname in de Ridderschap laten de versnelling zien. Wel is er iets raadselachtigs met deze fase in zijn leven. We zien telgang overgaan in draf, en draf in galop, en we zien behalve de versnelling ook zijn doel. We zijn getuige van het hoe en het wat, maar we hebben nauwelijks zicht op het waarom. Waarom wilde hij zo enorm graag een rol spelen in de politiek van zijn gewest en van zijn land? In de brieven uit deze periode zwijgt hij daarover. Misschien met opzet, want anders had hij dingen moeten schrijven als: ik wil taboes doorbreken, en: ik ga mij de haat van de gezeten macht op de hals halen. Aan de andere kant kon hij zich zoiets niet echt voornemen, want hij beschikte nog niet over zijn latere ervaringen. Aannemelijker is het dat zijn dadendrang vooruitliep op de vorming van zijn visie. Tot het harnas geroepen, de queeste kwam later.

Wel zijn met de kennis van nu invloeden aan te wijzen die een rol kunnen hebben gespeeld. Ook zijn sommige opmerkingen in zijn correspondentie te lezen als oefeningen in het soort heilige verontwaardiging waar hij later zo goed in werd. Met dezelfde kennis kunnen we veronderstellen dat Joan Derk een immense aanleg